

Актуальні проблеми державної підтримки інновацій у культурній політиці

Культурні та креативні ресурси є основою соціально-економічного розвитку сучасних розвинутих країн. Інновації у сфері культури та економіка знань, які базуються на культурному потенціалі, забезпечують стабільний розвиток суспільства. Для розвинутих держав одним із пріоритетів є інвестиції в розвиток інноваційного потенціалу культури, який сприяє становленню «креативної економіки», котра функціонує за рахунок нових ідей і здатна їх втілювати у конкурентні товари та послуги. Отже, очевидною є актуальність державної підтримки інновацій у культурі як умови для становлення креативного середовища та соціально-економічного розвитку України.

Передусім державна культурна політика повинна засвоїти низку понять, що використовуються щодо інноваційної складової культурного розвитку. (Довідково: інновації у сфері культури – нові форми культурної діяльності, комунікації та управління культурним процесом, які спрямовані на осмислення та використання історичного досвіду та практики людства ХХІ ст.; інноваційна діяльність у сфері культури – створення нового культурного продукту, форм організації культурного процесу та креативних технологій, які спрямовані на задоволення культурних потреб сучасної людини та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку суспільства; інноваційний потенціал культури – сукупність матеріальних та ментальних (символічних, ціннісних, інтелектуальних, комунікативних) ресурсів, які забезпечують проектування та реалізацію інноваційної культурної діяльності; інноваційна інфраструктура культури – організаційна система, яка сприяє проектуванню та реалізації інноваційної культурної діяльності; інноваційна культура – система знань, навичок та комунікацій, яка спрямована на забезпечення розвитку та прогрес людини, суспільства та держави).

Культурна політика в порядку денному розвитку України. Революційні зміни, що відбулися у 2014 р., обумовлюють необхідність піднесення культурного потенціалу України, який є ціннісним та смисловим базисом, що має забезпечити реформаторський прорив суспільства. Саме завдяки зміцненню культурного потенціалу та засвоєнню європейських практик є можливість позбавитись від пострадянських стереотипів і пережитків, які й досі іноді панують в українському соціумі. Водночас зміцнення культурного потенціалу сприяє підвищенню інвестиційної привабливості України і закладає засади технологічного оновлення економіки.

Культурологічний вимір підписання Угоди про асоціацію з ЄС полягає в тому, що Україна стає повноцінним учасником загальноєвропейського культурного процесу. Досягнення позитивних результатів на цьому шляху можливе за умови реформування культурної сфери. Зокрема, необхідне опанування новими формами управління культурним процесом. Це потребує

суттєвих змін у функціонуванні центральних і місцевих органів влади. Їхня робота має відповідати прийнятим в ЄС нормам проектування та реалізації культурної політики. Перед Україною стоїть завдання адаптації до європейських соціокультурних практик. Зокрема, це стосується сприяння розвитку «культурних індустрій» та «креативної економіки».

Створення умов для інноваційного розвитку культури – наступний важливий наслідок реалізації Угоди про асоціацію. Українські заклади культури отримують можливість долучитися до реалізації загальноєвропейських програм розвитку. Зокрема, за рахунок повноцінної участі в програмі «Креативна Європа», яка передбачає підтримку у різноманітних секторах творчості. Це сприятиме інтеграції українського культурного простору в загальноєвропейський контекст, а також реалізації спільних проектів між закладами України та ЄС. На часі вступ України до Міжнародного центру з консервації та реставрації культурної спадщини, заснованого при ЮНЕСКО, що сприятиме якісному збереженню історичного надбання.

Важливим пріоритетним завданням є створення умов для залучення громадян до культурного простору. Це – базовий рівень культурної політики, який безпосередньо націлений на роботу з населенням. Цей напрям сприяє становленню інститутів громадянського суспільства, підвищенню культурного рівня громадян та вихованню почуття патріотизму.

Однак у суспільстві спостерігаються небезпечні процеси, які свідчать про зменшення доступності культурних благ для широких верств населення. Зокрема, згідно з даними Державної служби статистики кількість відвідувань театрів скоротилася із 17,6 млн на рік у 1990 р. до 6,9 млн у 2013 р. Це при тому, що кількість професійних театрів в Україні збільшилася зі 125 у 1990 р. до 133 у 2012 р. Аналогічна тенденція спостерігається щодо відвідувань концертів. Так, кількість концертних організацій за роки державної незалежності збільшилася із 44 у 1990 р. до 85 у 2013 р. Водночас кількість слухачів на концертах зменшилася з 15 млн на рік у 1990 р. до 4,6 млн у 2013 р. Незважаючи на те що кількість музеїв збільшилася з 214 у 1990 р. до 608 у 2013 р., тим не менше, спостерігається тенденція зменшення їх відвідувань із 31,8 млн до 22,3 млн.

За роки ринкових трансформацій культурна сфера зазнала відчутних втрат. Так, за даними статистики спостерігається зменшення кількості масових та універсальних бібліотек із 25,6 тис. у 1990 р. до 19,1 тис. у 2013 р. Відповідно, за цей період зменшився бібліотечний фонд із 419 млн пр. до 311 млн. Упродовж зазначеного періоду зменшилася кількість демонстраторів фільмів із 27,2 тис. до 1,6 тис. Відповідно, зменшилася й кількість глядачів на сеансах з 552 млн до 14 млн. Спостерігається зменшення клубних закладів із 25,1 тис. до

18,5 тис. Відповідно, зменшується кількість місць у клубах із 6,5 млн до 4,7 млн.¹

Тривожну ситуацію щодо доступу громадян до культурних благ підтверджують соціологічні дослідження². Так, згідно з моніторингом у 1994 р. 7,9 % респондентів відповіли, що відвідували кінотеатр упродовж останнього тижня. У 2012 р. таких було лише 3,7 %. Також фіксується зменшення кількості респондентів, які відвідували театри, концерти, музеї та художні виставки з 3,4 % у 1994 р. до 2,6 % у 2012 р.

Деструктивні процеси спостерігаються щодо зменшення читання громадян. Якщо в 1994 р. 7,2 % респондентів зазначили, що впродовж останнього тижня відвідували бібліотеки, то у 2012 р. таких було 2,6 %. Якщо в 1994 р. 37,7 % респондентів зазначили, що у вільний час читали художню літературу, то у 2012 р. – лише 19,9 %.

Кількість респондентів, які відвідують різноманітні курси, гуртки або студії взагалі не набирає статистично значущих показників (від 1,9 % у 1994 р. до 1,3 % у 2012 р.). Спостерігається тенденція зменшення кількості громадян, які займаються художньою творчістю (створення музики, віршів, прози, малювання тощо) з 4,5 % у 1994 р. до 2,3 % у 2012 р. Аналогічна тенденція зафіксована щодо прикладної творчості. Кількість громадян, які займаються рукоділлям, вишиванням, виготовленням дрібних виробів та ін., зменшилася з 12,9 % у 1994 р. до 5 % у 2012 р.

Як можна бачити, у суспільстві тривають негативні тенденції відчуження населення від культурних благ. Можна припустити, що однією з причин зазначених процесів є розвиток Інтернету та інформаційних технологій, які полегшують доступ населення до культурного продукту. Наступною причиною є висока вартість культурних благ. Адже відвідування кінотеатрів, концертів та театральних вистав багатьом громадянам стає просто фінансово обтяжливим чи й недоступним.

Гострою проблемою залишається незадовільний матеріальний рівень працівників культурної сфери та низький соціальний престиж їхньої праці. Так, за останніми статистичними даними середня заробітна плата працівників бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури в червні 2014 р. становила 2928 грн, тоді як середня заробітна плата в країні становила 3601 грн³.

Наявні статистичні дані показують, що завдання створення належних умов, які б забезпечили доступність культурних благ для населення

¹ Культура 1990–2013 рр. / Державна служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

² Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – С. 607–608.

³ Про соціально-економічне становище України за січень – липень 2014 р. / Державна служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

залишається пріоритетним для органів влади. Необхідно докласти максимум зусиль для збереження та розвитку базового рівня культури – різноманітних мистецьких навчальних закладів, аматорських художніх колективів, поширення культурного туризму, залучення учнівської молоді до творчої діяльності, підтримку краєзнавчих програм, пропаганду та збереження культурної спадщини.

Основна робота повинна здійснюватися структурами місцевого самоврядування та органами регіональної влади. Перед ними стоять завдання подолання негативних тенденцій відчуження пересічних громадян від культури, особливо від національних традицій.

Таким чином, можна визначити такі пріоритети культурної державної політики в контексті загальної стратегії реформ в Україні:

По-перше, це розвиток «людського потенціалу», якій полягає у формуванні креативних можливостей українського суспільства, здатності до збереження та передачі національних традицій майбутнім поколінням, можливості до впровадження інновацій в соціокультурній сфері. Тут важливим напрямом має стати підтримка конкурентоздатних інноваційних проектів, які націлені на опанування населенням культурних благ.

По-друге, це забезпечення економічної самодостатності культурної сфери. Впродовж усіх років державної незалежності культурна сфера фінансувалася за залишковим принципом. Бюджетна підтримка була багато в чому неадекватною тим завданням, які стояли перед культурою. Численні податкові та інші пільги, які схвалювали уряди впродовж останніх десятиріч, як правило, не торкалися роботи закладів культури. Необхідно, щоб культура отримувала інвестиції від держави відповідно тим масштабним завданням, які стоять перед нею.

По-третє, це розвиток державних і громадських інститутів, які сприяють проектуванню та реалізації інноваційної культурної діяльності, зокрема забезпеченню просування інновацій у державному секторі управління. Це повинно відбуватися за рахунок ліквідації адміністративних бар'єрів і здійснення культурної політики на засадах широкого громадського діалогу. Державні інститути мають становитися джерелом інновацій, а не їх гальмом.

Виходячи з зазначеного, можна сформулювати такі актуальні напрями державної підтримки інновацій у сфері культури:

1. Необхідно внести в Закон України «Про культуру» доповнення і зміни, які б сприяли інноваційній діяльності в цій сфері. У нинішній редакції Закону така діяльність регламентується вельми загальною. Зокрема, у ст. 20 «Особливості провадження інвестиційної та інноваційної діяльності, проведення приватизації у сфері культури» констатується таке: «Держава забезпечує створення умов для провадження інвестиційної та інноваційної діяльності у сфері культури. Юридичним і фізичним особам гарантується додержання їхніх прав і законних інтересів під час провадження інвестиційної

та інноваційної діяльності на об'єктах культурного призначення»⁴. Очевидно, що в базовому Законі необхідні доповнення, спрямовані на визначення змісту цього виду діяльності і закріплення його пріоритетного значення.

2. На часі створення моделі децентралізації культурної політики. Як відомо, принцип субсидіарності, згідно з яким рішення мають прийматися на якомога ближчому до громад рівні влади, є засадничим для Європейського Союзу. Цей принцип застосовується і для культурної політики. Таким чином, перед українськими фахівцями стоїть завдання вироблення такої моделі культурної політики, коли за центром (зокрема, Міністерством культури України) залишаються повноваження у прийнятті рішень, що стосуються загальнонаціонального значення, а решта проблем має відійти до компетенції регіональних і місцевих органів влади.

На сьогодні в експертного середовища та управлінців відсутнє чітке концептуальне бачення організаційних та інституційних засад децентралізації культурної політики. В якості негативного прикладу можна привести пропозиції в урядовому законопроекті № 4435а «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо бюджетної децентралізації)», згідно з якими пропонується передати на регіональний рівень утримання національних і державних музеїв, заповідників, національних театрів, бібліотек, художніх колективів. Очевидно, що обласні бюджети не спроможні повноцінно фінансувати національні заклади, що загрожує їхній стабільній роботі та деградації. Цей випадок фактично не має нічого спільного з децентралізацією і, скоріше, свідчить про прагнення урядових чиновників позбутися від «зайвих» проблем.

3. Важливим напрямом є розробка та проведення комплексних соціологічних досліджень на тему становища культури в сучасній Україні. Наявної статистичної та соціологічної інформації недостатньо для чіткого уявлення про зміст процесів, які відбуваються в цій сфері. Такі дослідження мають бути спрямовані на збір та аналіз інформації про специфіку функціонування культурних закладів у сучасних умовах, оцінку ставлення населення до цінностей, аналіз культурних потреб громадян тощо.

4. Серйозною проблемою, яка перешкоджає розвитку інноваційного потенціалу є відсутність належної комунікативної бази, зокрема спеціалізованого інтернет-порталу інноваційних культурних проектів. Також актуальним є створення ресурсного центру (або окремого агентства), який би координував реалізацію інноваційних ініціатив у сфері «культурних індустрій». На базі цієї структури можна було б організувати підготовку спеціалістів з

⁴ Про культуру: Закон України від 14.10.2012 р. № 2778-VI / Відом. Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – С. 168. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.

реалізації інноваційних культурних проєктів. Моніторинг таких проєктів дозволить визначити кращі з них для подальшої підтримки. До сфери компетенції такого центру (агентства) повинно відноситися завдання адаптація європейського досвіду «культурних індустрій» для умов України та налагодження міжнародного співробітництва з аналогічними структурами в ЄС.

Висновки та рекомендації

1. Міністерству культури України за допомогою експертного середовища та творчої громадськості необхідно розробити консолідований програмний документ щодо оптимальної моделі культурного розвитку, який би визначав стратегічні цілі державної інноваційної культурної політики. Ця робота також має бути спрямована на оновлення нормативно-правової бази, яка б стимулювала інноваційну діяльність у сфері культури. Необхідно внести зміни і доповнення до Закону України «Про культуру», котрі б сприяли інноваційній діяльності у сфері культури та забезпечували права інтелектуальної власності у сфері культурних інновацій. Зокрема, доцільно закріпити пріоритетне значення інноваційної діяльності; визначити засади децентралізації культурної політики через розмежування функцій та повноважень центральних і регіональних органів влади, котрі здійснюють управління в сфері культури.

2. Для постійного розвитку інноваційного потенціалу культури доцільним є створення спеціалізованого Фонду підтримки інноваційної культури. Метою функціонування такого фонду стало б підвищення інвестиційної привабливості культурної сфери для українського та зарубіжного бізнесу, а також підтримка конкурентоздатних проєктів. Цей фонд також має взяти на себе функції проведення експертного аудиту й оцінювання результатів інноваційної діяльності конкретними закладами та установами. Ресурси цього фонду доцільно наповнювати за допомогою благодійних внесків бізнесових структур і за рахунок випуску цінних паперів, що дасть можливість широкій громадськості підтримати розвиток культури та формуватиме у суспільстві відповідальність за національні надбання.

3. Особливої актуальності набувають питання формування культурної політики на звільнених від терористів і російських окупантів територіях Донецької та Луганської областей. Враховуючи гуманітарні наслідки бойових дій, окрему увагу треба приділити питанням соціокультурної реінтеграції переселенців та зміцненню національної злагоди. На території східних та південних областей необхідно подбати про започаткування історико-культурних та просвітницьких проєктів, спрямованих на формування громадянської позиції. Для реалізації зазначеного Міністерству культури України разом з Національною академією наук України та інститутами громадянського суспільства доцільно підготувати цільову програму спрямовану на зміцнення національної ідентичності жителів цих регіонів через популяризацію української культури.

4. На часі стоїть проблема розробки чітких параметрів, за допомогою яких можна було б оцінювати ефективність культурної політики. Ці параметри мають визначати рівень залучення громадян до культурного процесу і вимірюватися кількісними та якісними показниками. У кількісному вимірі, це – підвищення рівня відвідувань закладів культури, мистецьких заходів та залучення громадян до художньої творчості. В якісному – це здатність до освоєння сучасних культурних практик.

Необхідно започаткувати у профільних вищих навчальних закладах окремі курси на тему інновації в культурі. Міністерству культури України доцільно приділити особливу увагу підтримці фундаментальних та прикладних досліджень у галузі культури, які би були спрямовані на забезпечення інноваційного розвитку. Для цього необхідно Науково-експертній комісії Міністерства культури підготувати відповідні рекомендації щодо змін у навчальні плани учбових закладів та плани науково-дослідних робіт профільних наукових установ.

5. Окремим напрямом роботи для центральних та регіональних органів влади має стати створення матеріальних, організаційних та комунікативних умов, які б забезпечили доступність до культурних благ різних соціальних груп населення, особливо в малих містах і сільській місцевості. Для цього місцеві органи влади повинні оновити регіональні державні програми культурного розвитку, передбачивши посилення захисту історичної спадщини, розвиток культурного туризму, збереження народної творчості, підтримку самоорганізації творчих колективів.

Пріоритетною для органів влади залишається робота щодо реалізації сучасних європейських культурних практик в Україні, забезпечення інтеграції українського культурного простору в загальноєвропейський ландшафт та оновлення матеріально-технічної бази закладів культури. Зазначені цілі мають бути досягнуті шляхом приєднання України до програми «Креативна Європа».

6. Особливої уваги потребує кадрова робота в органах влади, які відповідають за культурну політику. Потрібна підготовка управлінців, здатних до реалізації інноваційної політики та створення конкурентного середовища. Зокрема, Міністерству культури України разом із представниками творчої громадськості доцільно розробити методіку оцінки (рейтингування) закладів культури на предмет їхньої здатності до впровадження інноваційних форм діяльності. Для цього доцільно використати зарубіжний досвід впровадження інновацій, провівши відповідні консультації з представниками європейських культурних структур.

7. Важливою нині є розробка концептуальних засад розвитку «креативної економіки» в Україні та створення ефективної інноваційної інфраструктури. Для цього органи управління повинні розробити оптимальну модель комунікаційної та маркетингової підтримки інноваційної діяльності. Зокрема,

потрібне налагодження «зворотного зв'язку» між митцями, аудиторією та менеджерами креативних технологій. Необхідне формування прозорих процедур об'єктивної експертизи інноваційних культурних проєктів, які претендують на підтримку з боку державного бюджету. А тому доцільно Міністерству культури разом із недержавними аналітичними організаціями створити Громадський центр аналізу і моніторингу культурного процесу та об'єктивного оцінювання реалізації державної культурної політики.

8. Особливої уваги потребує питання оптимізації й прозорості бюджетної підтримки закладів культури та проєктів, які мають загальнонаціональне значення. Пріоритетом цієї підтримки має бути, з одного боку, збереження національних культурних традицій та національної самобутності, їх адаптація до сучасних форм культурної практики. З іншого – забезпечення зростання конкурентоздатності українського культурного продукту та практична імплементація тих частин Угоди про асоціацію з ЄС, котрі стосуються культурного обміну та розвитку культури.

У справі оптимізації фінансування сфери культури потрібно знайти взаємодоповнення між державною підтримкою у формі бюджетної дотації та інвестиціями, котрі пов'язані з наданням визначених послуг, що націлені на отримання прибутку. Ефективним буде запровадження елементів конкуренції між закладами культури в отриманні бюджетної підтримки, що стимулюватиме використання коштів за призначенням. Зокрема, Міністерству культури необхідно визначити пріоритетні напрями бюджетного фінансування проєктів, націлених на інноваційний розвиток, та встановити практику регулярних публічних звітів реципієнтів бюджетної підтримки про витрати державних коштів *(Валевський О. Актуальні проблеми державної підтримки інновацій у культурній політиці. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень (<http://www.niss.gov.ua/articles/1651/>)).*